

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ INSTITUTIONALIZATION OF ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT OF THE STATE

У статті обґрунтовано і доведено, що інституціоналізація економічної безпеки – це процес створення інститутів, норм, правил, які підвищують стійкість й адаптивність національної економіки, сприяють зростанню її продуктивності та зниженню ризиків, саме інституціональні суперечності та конфлікти в процесі ринкової трансформації загрожують економічній безпеці держави; гарантування економічної безпеки держави має реалізовуватися через систему інституцій, які беруть участь у гарантуванні національної безпеки згідно з чинним законодавством.

Ключові слова: економічна безпека, інституціональний підхід, інституціональне середовище, інституціональні структури, інституціоналізація.

В статті обґрунтовано і доказано, що інституціоналізація економічної безпеки – це процес створення інститутів, норм, правил, які підвищують стійкість й адаптивність національної економіки, сприяють зростанню її продуктивності та зниженню ризиків, саме інституціональні суперечності та конфлікти в процесі ринкової трансформації загрожують економічній безпеці держави; гарантування економічної безпеки держави має реалізовуватися через систему інституцій, які беруть участь у гарантуванні національної безпеки згідно з чинним законодавством.

и конфликты в процессе рыночной трансформации угрожают экономической безопасности государства; обеспечение экономической безопасности государства должно реализовываться через систему институтов, участвующих в обеспечении национальной безопасности в соответствии с действующим законодательством.

Ключевые слова: экономическая безопасность, институциональный подход, институциональная среда, институциональные структуры, институционализация.

The article proved and proved that the institutionalization of economic security – the process of creating institutions, norms, rules that increase resilience and adaptability of the national economy, promote the growth of productivity and risk reduction is institutional contradictions and conflicts in the process of market transformation threatens the economic security of the state; guaranteeing economic security should be implemented through the institutions involved in ensuring national security in accordance with the law.

Key words: economic security, institutional approach, institutional environment, institutional structures, institutionalization.

УДК 330.332

Гальцова О.Л.

д.е.н., професор, завідувач кафедри економічної теорії, національної та міжнародної економіки
Класичний приватний університет

Постановка проблеми. Забезпечення економічної безпеки є невід'ємною функцією держави та основною сферою діяльності інститутів, вони мають реалізовувати життєво важливі інтереси людини, суспільства, держави, розробляти та здійснювати комплекс заходів щодо захисту їх від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, гарантувати сприятливі умови життя і продуктивності праці громадян. Одним із пріоритетів зміцнення конкурентоспроможності національної економіки та забезпечення науково-технологічного компонента економічної безпеки держави є вдосконалення інституціональної інфраструктури інноваційного розвитку. Загалом, у процесі ринкових трансформацій унаслідок недостатньої уваги до інституціонального базису в Україні створилася нераціональна структурна побудова інституціонального середовища з домінуванням неформальних відносин та інститутів над офіційними, ключовими для розуміння інституціональної природи ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси забезпечення економічної безпеки держави постійно перебувають у центрі уваги науковців. Теоретичні засади інституціональних чинників забезпечення механізму підтримки економічної безпеки закладено представниками класичного інституціоналізму (Т. Вебленом, Дж. Коммонсом, К. Гелбрейтом, В. Мітчеллом) та неінституціоналізму (О. Вільямсоном, Р. Коузом, Д. Нортон,

Дж. Бюкененом та ін.). Різні аспекти інституціоналізації економічних процесів у постсоціалістичних країнах актуалізуються у працях Т. Антропової, М. Войноренка, Т. Гайдай, Г. Нурєєва, В. Полтеровича, В. Тарасевича, А. Чухна та інших учених. Зв'язок між інституціональним середовищем і безпекою держави досліджували Дж. Бюкенен та Дж. Гелбрейт. Проблеми економічної безпеки широко актуалізуються у працях і вітчизняних науковців О. Барановського, З. Варналія, А. Гальчинського, В. Горбуліна, А. Гуменюка, В. Геєця та багатьох інших. У більшості випадків у центрі їхньої уваги знаходяться окремі питання, пов'язані із визначенням сутності, природи та критеріїв економічної безпеки, суб'єктів та об'єктів, рівнів і складників, що формують економічну безпеку, дослідженням проблем уразливості національних економік тощо. Недостатній рівень розроблення проблем, суперечливість і динамічність окремих її аспектів зумовили вибір дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та обґрунтування того, що саме інституціональні суперечності та конфлікти в процесі ринкової трансформації загрожують економічній безпеці держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. На процес інституціоналізації системи економічної безпеки впливають державно-регуляторні механізми економічного захисту всіх суб'єктів економіки і, як зазначають В. Горбулін, А. Качинський,

закріплюють легітимні економічні форми у структурі суспільного базису [1, с. 47–48]. Інституціональний підхід до аналізу структурних змін дає змогу стверджувати, що ідеологія соціально-ринкової економіки має реалізуватися в нових інститутах, поява яких сприяє становленню і модернізації системи суспільних відносин [6].

Для забезпечення економічної безпеки необхідний ефективний, інституціональний механізм активізації зростання конкурентоспроможності економіки – чинника економічної безпеки держави, при цьому залишається головним інституціональним чинником розвитку соціально-ринкової економіки. Економіка господарюючого суб'єкта залежить від зовнішніх обставин політичного і соціального характеру, дослідження яких дає змогу зрозуміти склад інституціональних змін, які містять сукупність правових та економічних методів управління і сприяють виявленню небезпек для економічної безпеки держави. Ефективність розвитку досягається через ефективну інституціональну систему, яка реалізує суспільні інтереси, організовує і гармонізує їх у напрямі забезпечення національних інтересів, зокрема національної безпеки. Інститути – це правила гри в суспільстві, обмеження і передумови розвитку в політиці, соціальній сфері та економіці. Д. Норт виокремлює три компоненти інститутів: неформальні обмеження (традиції, звичаї, умовності); формальні правила (закони, адміністративні акти); механізм примушування, виконання правил (суди, поліція) [2, с. 73].

Економічна безпека країни визначається діючою інституціональною структурою економіки та якістю функціонування інститутів. На думку Н. Литвиненко та М. Флейчук, різноманітні погляди та аргументи засвідчують те, що економічна безпека – це характеристика спеціального стану суспільства, вона має розглядатися інституціональною системою відтворення умов стабільної економічної та політико-правової динаміки у спосіб соціальних відносин [3, с. 21; 4, с. 431]. Проте політичні та соціальні зв'язки не можуть підтримуватись самі по собі, навіть для досягнення важливих цілей економічної безпеки, оскільки їх породжують зацікавлені соціальні та політичні суб'єкти. Економічна безпека держави (як соціально-економічна система) володіє своєрідною «матрицею безпеки», яка характеризує її спроможність бути стійкою і розвиватися. За Д. Нортом, інституціональна матриця – це комплекс взаємозалежних правил і неформальних обмежень, сукупність яких визначає економічну діяльність, а також специфіку економічних і політичних інститутів кожного окремого суспільства і задає різноманітні напрями траєкторії розвитку [2, с. 53].

Процес управління рівнем економічної безпеки можливий за умов використання регуляторів економічного, політичного та інституціонального

характеру. Без ефективного функціонування інститутів процес відтворення економічної безпеки буде малопродуктивним, як зазначає Д. Белл, інституціональні структури – «це головний каркас історії» [5, с. 19], а інституціональне середовище – своєрідний захисний «прошарок» соціально-економічної системи, який дає змогу їй максимально реалізувати свій економічний потенціал, устояти перед тиском різноманітних загроз і викликів [6, с. 129].

Роль інституціоналізації полягає в тому, що вона є чинником зниження невизначеності й основою для прогнозування поведінки суб'єктів. Інститути пропонують схему дії в тих сферах, де ця схема не існувала і тому в ній була невизначеність, у процесі інституціоналізації відбувається заміна спонтанної поведінки на передбачувану, яка очікується і моделюється. Суспільство, створюючи інститути, закріплює певні види соціальної взаємодії, робить їх постійними та обов'язковими. Далі на цій основі розробляється система санкцій. Фіналом інституціоналізації інтересів можна вважати створення відповідно до норм і правил чіткої інституційно-рольової структури інтересів, схваленої більшістю учасників соціально-економічного процесу [10].

Як зазначає А. Гуменюк, інституціоналізація економічної безпеки – це процес створення інститутів, норм, правил, які підвищують стійкість й адаптивність національної економіки, сприяють зростанню її продуктивності та зниженню ризиків. Забезпечення зазначеного здійснюють у двох напрямках. Перший передбачає створення інститутів, які підвищують економічний потенціал господарської системи і формують умови для його максимальної реалізації. Другий – заходи інституціонального характеру зі зниження ризиків. Такий поділ інституціональної побудови умовний, оскільки національна економіка є нерозривним процесом (творчим і руйнівним водночас). Отже, інституціональний механізм регулювання ризиків є і механізмом досягнення оптимального рівня економічної безпеки [6, с. 149].

На думку О. Єрмоленко та І. Петрова, інституціональні протиріччя (інституціональні конфлікти), які виникають у процесі ринкової перебудови, становлять загрозу економічній безпеці [7, с. 103]. На нашу думку, однією з причин виникнення інституціональних конфліктів є недосконалість інститутів-норм, створених упродовж ринкової трансформації, вони не працюють, не вписуються в реальну господарську ситуацію. Тобто неформальні відносини та інститути домінують над нормальними, неформальні правила й угоди превалюють над вимогами закону, умовами контракту та іншими формальними обмеженнями. За Д. Нортом, виникнення передумов створення ринку засноване на вільній конкуренції і пов'язане з політичними силами, які підтримують розвиток

ринкової конкуренції [2, с. 37]. Таким чином, становлення політичних інститутів відіграє важливу роль для формування ринкового середовища та розвитку конкуренції, що пов'язане з формуванням відносин власності.

В умовах ринкової трансформації виникають розбіжності, пов'язані з неможливістю швидкої адаптації до неї господарюючих суб'єктів. Трансформація системи має на увазі зміни інституціонального середовища, що спирається на рівень розвитку інститутів. Інституціоналізм за своєю природою передбачає наявність економічних розбіжностей і необхідність ефективного вирішення. Суперечності «вбудовані» у фундаментальне поняття інституту: з одного боку, він втілює накопичений та осмислений досвід попереднього господарства, а з другого – функціонує у постійно змінних умовах, тим самим інститут заперечується економічним середовищем, для якого він був колись створений, звідси виникає необхідність реформування інститутів [6].

Реформування інститутів – це спосіб вирішення інституціональних протиріч у межах еволюції певної системи економічних відносин. Разом із процесом реформування розвивається процес формування та опановування нових формальних інститутів (політичних, економічних, правових). У більшості випадків має місце їх запозичення з розвинених суспільств зі стійкою демократією та ефективною ринковою економікою. Основними чинниками впливу на успіх запозичених інститутів є рівень конгруентності домінуючих у країні імпортів неформальних і формальних норм, на основі яких функціонує запозичений інститут. У підсумку системна ринкова трансформація полягає у комплексному оновленні формальних правил гри, які регулюють різноманітні сфери життєдіяльності суспільства. Одним із завдань формування цього процесу є прискорене запровадження нових інститутів способом їх «імпорту», що чинить вплив на динаміку інституціонального та економічного розвитку, але цей вплив може мати як позитивні, так і негативні форми [6].

За Л. Григор'євим, позитивна форма сприяє прискоренню процесу ринкової трансформації, що пов'язане з подоланням протиріч між формальними і неформальними нормами [8, с. 15]. Інститут у такому разі швидше проходить низку процесів свого становлення, які у випадку еволюційного розвитку тривали довший період, наприклад, інститут конкуренції зобов'язаний своєю появою формуванню інституціонального ринкового середовища. Нові формальні інститути виникають у процесі трансформації існуючих неформальних інститутів, перетворення неформальних інститутів у формальні може здійснюватись досить тривалий час.

Негативна форма проявляється в непродуманих діях формування нових інститутів за типом і

схожістю до інших країн, але без урахування специфіки та особливостей української економіки. Становлення ринкових інститутів передбачає наявність відповідного інституціонального середовища і тривалого періоду для їх адаптації в специфічних умовах будь-якої держави. За цих умов має місце неконгруентність формальних і неформальних норм, що призводить до уповільнення інституціонального розвитку внаслідок зростання розбіжностей між формальними і неформальними нормами та радикальної зміни траєкторії інституціонального розвитку. Отже, слабе інституціональне середовище не спроможне «прийняти» інститут більш високого рівня організації. Виникають деформації існуючого інституціонального середовища, з'являються сприятливі умови для опортуністичної поведінки, які важко усунути внаслідок недосконалих відповідних механізмів. Залежність інститутів від колишньої траєкторії розвитку зумовлена тим, що, на думку А. Олейника, «індивіди змінюють свої ідеологічні погляди, коли їхній практичний досвід не піддається інтерпретації на основі колишньої ідеології» [9, с. 178].

Інституціональні конфлікти, які виникають у процесі ринкової перебудови, становлять загрозу економічній безпеці. Під інституціональними конфліктами розумітимемо конфлікти, сторонами яких є або протилежності, які становлять категоріальну пару, або інститути, що знаходяться у процесі свого становлення, руйнування. Основними причинами виникнення інституціональних конфліктів є, по-перше, недосконалість інститутів-норм; по-друге, існуючий процес роздержавлення власності та формування приватної власності; по-третє, недосконалість податкової системи та відсутність умов для ефективного функціонування малого підприємництва. Це дає змогу дійти висновку про існування фундаментального протиріччя ринкової трансформації. З одного боку, залишки колишньої інституціональної структури адміністративно-командного характеру протидіють формуванню нових інститутів ринкового типу; з другого – становлення нових ринкових інститутів зосереджує в собі відбитки старих інститутів, економічних відносин адміністративно-командної системи, що призводить до деформації інституціональної структури ринкового типу [10].

Запозичення інститутів призвело до того, що довелося зверху насильно впроваджувати нові інститути в умовах відсутності необхідного інституціонального середовища. Процес формування інституціонального середовища досить складний, пов'язаний із виникненням інституціональних конфліктів і характеризується множиною складників, від правильного вибору яких залежить ефективність функціонування інститутів.

Висновки з проведеного дослідження. Домінуючим елементом системи економічної

безпеки є законодавча база. Існує низка чинників у сучасній правовій базі, які стримують систему забезпечення економічної безпеки. Сьогодні в Україні відсутній чітко сформульований офіційний комплексний документ із проблем економічної безпеки держави, зокрема відсутня система забезпечення економічної безпеки, що містить організаційно-інституціональну структуру. Гарантування економічної безпеки держави має реалізовуватися через систему інституцій, яку утворюють органи законодавчої, виконавчої та судової влади, громадські та інші організації, які беруть участь у гарантуванні національної безпеки згідно з чинним законодавством.

Для зміцнення економічної безпеки України необхідний процес формування нових економічних і правових механізмів, інституціональних структур, а також підвищення ефективності уже діючих інститутів. Важливою умовою ефективного функціонування економічної безпеки держави є створення й організація соціально-правового контролю над діяльністю щодо забезпечення надійної та стійкої системи економічної безпеки з боку органів державної влади, громадськості, засобів масової інформації, окремих громадян. Економічна безпека має інституціональну структуру та представлена системою інституціональної дії у вигляді сукупності формальних і неформальних інститутів, які знаходяться в певному інституціональному середовищі, в певній рівновазі і забезпечують стійкий економічний стан. Державно-правові механізми економічного захисту всіх суб'єктів економіки безпосередньо впливають на процес інституціоналізації системи економічної безпеки. Інституціоналізація економічної безпеки – це процес створення інститутів, норм, правил, які підвищують стійкість й адаптивність національної економіки, сприяють зростанню її продуктивності та зниженню ризиків. Забезпечення здійснюють за двома напрямками: перший передбачає створення інститутів, які підвищують економічний потенціал господарської системи і формують умови для його максимальної реалізації, другий – заходи інституціонального характеру зі зниження ризиків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Горбулін В., Качинський А. Засади національної безпеки України : підруч. Київ: Інтертехнологія, 2009. 272 с.
2. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. Москва: ФЭК «Начала», 1997. 190 с.
3. Литвиненко Н. Институціональне суспільство та економічна безпека держави. Економічний вісник НГУ. 2009. № 2. С. 79–84.
4. Флейчук М. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні

основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації. Львів: Ахілл, 2008. 660 с.

5. Белл Д. Возникновение истории в новом столетии. Вопросы философии. 2002. № 5. С. 15–23.
6. Гуменюк А. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти: монографія. Київ: НІСД, 2014. 468 с.
7. Ермоленко О., Петров И. Институциональные формы воспроизводства экономической безопасности региона. Краснодар: Краснодарская академия МВД России, 2004. 184 с.
8. Григорьев Л. К новому этапу трансформации. Вопросы экономики. 2000. № 4. С. 14–25.
9. Олейник А. Институциональная экономика: учеб. пособие. Москва: ИНФРА-М, 2000. 416 с.
10. Гуменюк А., Мокій А., Флейчук М. Концептуальні засади моделювання соціально-економічного розвитку України: інституціональні загрози та глобальні виклики. Вісн. Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. Вип. 124/125. Економіка. 108 с.

REFERENCES:

1. Horbulin V.P. Fundamentals of National Security of Ukraine: under the umbrella. / VP Gorbulin, A. B. Kachinsky. – K.: Intertechnology, 2009. – 272 p.
2. North D. Institutions, institutional changes and the functioning of the economy / D. North. – M.: FEC "Beginning", 1997. – 190 p.
3. Litvinenko N.I. Institutional Society and Economic Security of the State / N.I. Litvinenko // Economic Herald of the NMU. – 2009. – No. 2. – P. 79-84.
4. Fleichuk M.I. Legalization of the economy and combating corruption in the system of economic security: the theoretical foundations and strategic priorities in the conditions of globalization / M. I. Fleichuk. – Lviv: Achilles, 2008. – 660 p.
5. Bell D. The emergence of history in the new century / D. Bell // Questions of Philosophy. – 2002. – No. 5. – P. 15-23.
6. Gumenyuk AM The security of the structural and institutional transformation of the region's economy: theoretical foundations and applied aspects: [Monograph] / A. M. Gumenyuk. – K.: NISS, 2014 – 468 p.
7. Yermolenko O. M. Institutional forms of reproduction of economic security of the region / O. M. Yermolenko, I. V. Petrov. – Krasnodar: Krasnodar Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 2004. – 184 p.
8. Grigoriev L. To the New Stage of Transformation / L. Grigoriev // Issues of Economics. – 2000. – No. 4. – P. 14-25.
9. Oleynik A.N. Institutional Economics: Study. allowance / A.N. Oleinik. – M.: INFRA-M, 2000. – 416 p.
10. Gumenyuk AM Conceptual Principles of Modeling Socio-Economic Development in Ukraine: Institutional Threats and Global Challenges / A. M. Gumenyuk, A. I. Moky, M. I. Fleichuk // Vysn. Kievan national un-th them Taras Shevchenko. – K.: KNU them. Taras Shevchenko, 2011. – Vip. 124/125. Economy. – 108 p.

INSTITUTIONALIZATION OF ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT OF THE STATE

The article substantiates and proves that the legal basis is the dominant element of the system of economic security. There are a number of factors in the modern legal framework that restrain the system of ensuring economic security. At present, Ukraine has no clearly formulated official comprehensive document on the issues of economic security of the state; in particular, there is no system of ensuring economic security, which includes the organizational-institutional structure. The guarantee of economic security of the state should be implemented through the system of institutions, which are formed by the legislative, executive and judicial authorities, public organizations and other organizations involved in the safeguarding of national security in accordance with the current legislation.

To strengthen Ukraine's economic security, a process is needed to create new economic and legal mechanisms, institutional structures, as well as to increase the efficiency of existing institutions. An important condition for the effective functioning of the state's economic security is the creation and organization of social and legal control over activities to ensure a reliable and sustainable system of economic security by public authorities, the public, the media, and individual citizens.

Economic security has an institutional structure and is represented by a system of institutional action in the form of a set of formal and informal institutions that are in a certain institutional environment at a certain level and provide a stable economic status. State-legal mechanisms of economic protection of all economic entities directly influence the process of institutionalization of the system of economic security. Institutionalizing economic security is a process of creating institutions, norms and rules that increase the sustainability and adaptability of the national economy promote its productivity and reduce risks. Provisions are carried out in two directions: the first involves the creation of institutions that increase the economic potential of the economic system and form the conditions for its maximum realization, the second – measures of an institutional nature to reduce risks.